

UDK 811.163.42'367(091)

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 3. XII. 2018.

Prihvaćen za tisak 28. V. 2019.

<https://doi.org/10.31724/rihjj.45.2.16>

Ana Mihaljević

Staroslavenski institut

Demetrova ulica 11, HR-10000 Zagreb

amihaljevic@stin.hr

LATINSKI UTJECAJI NA SINTAKSU ZAVISNOSLOŽENIH REČENICA U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA¹

U radu se analizira utjecaj latinskoga na sintaksu hrvatskoglagoljskih tekstova prevedenih s latinskoga. Pri prevođenju zavisnih rečenica s latinskoga na hrvatski crkvenoslavenski prevoditelji uglavnom doslovno prenose rečenice ne mijenjajući njihovu strukturu. Međutim, dva su glavna problema koja se pojavljuju pri prevođenju. Prvi je problem kako prevesti konjunktiv koji se pojavljuje u velikome broju zavisnih rečenica, a koji nema formalni korespondent u hrvatskome crkvenoslavenskome. Drugi je problem kako prevesti pojedine veznike jer se značenja i funkcije pojedinih veznika u latinskome ne podudaraju s pojedinim veznicima u hrvatskome crkvenoslavenskom. Pri prevođenju je veznika problem što se u latinskome isti veznik može pojavljivati u raznim vrstama zavisnih rečenica, a u svakome kontekstu u hrvatskome crkvenoslavenskom značenjski mu odgovara drugi veznik. Osobito su česte nedoumice pri prevođenju vrlo čestih latinskih veznika *ut*, *cum* i *quia* te katkad hrvatski prevoditelj pogrešno prevodi rečenicu pod utjecajem tipičnoga značenja koji veznik u latinskome ima. U radu se analizira uporaba vremena i veznika u zavisnim rečenicama, odnos izričnih rečenica i konstrukcija s infinitivom i drugi latinski utjecaji u sintaksi zavisnosloženih rečenica. Korpus uključuje biblijske knjige *Esteru* i *Makabejce*, apokrifne *Život Adama i Eve*, *Nikodemovo evanđelje* i *Protoevanđelje Jakovljevo*, hagiografske tekstove *Čtenie s(ve)-te Margarite*, *Čistilište svetoga Patricija* i *Život Marije Magdalene* te brevijarsku službu u čast sv. Anti.

¹ Tekst je nastao na temelju autoričine neobjavljene doktorske disertacije (Mihaljević 2018).

1. Uvod

Pri prevođenju s latinskoga na hrvatski crkvenoslavenski prevodi se s jednoga književnog jezika na drugi, od kojih nijedan nije prevoditeljima materinski.² Zbog toga su prevoditelji osim latinskoga i pod utjecajem govornoga hrvatskog jezika. Prevoditelju je osim jezičnoga potrebno i teološko znanje jer se uglavnom prevode vjerski tekstovi. Zato je često doslovno i vjerno prevođenje. Razlog tomu može biti i činjenica da crkvenoslavenski nije bio priznati sveti jezik i zato se smatralo da se treba što vjernije držati izvornika kako se ne bi nehotice promijenile vjerske poruke (Grickat 1972: 18). U tekstovima se očituju dvije suprotne težnje: što vjernije prevesti latinski tekst i držati se crkvenoslavenskih norma (Páčlová 1970). Osobito je zanimljivo pritom razmotriti prijevode oblika i struktura koje se u dvama jezicima razlikuju.

Metodologija rada podređena je opisu građe te je uglavnom deskriptivna, interpretativna i kontrastivna (Kovačević 2016: 72). Primjenjuju se i spoznaje iz područja kontaktne lingvistike (osobito Thomason 1988, 2001, 2010, Sankoff 2001, Winford 2003) te one o mogućnosti promjene sintakse jednoga jezika pod utjecajem drugoga (Prince 1988, 1992, 1998, Silva-Corvalán 1993, 1994, 1998, 2008, Kroch 2001, Sakel i Matras 2007). Rad se oslanja i na radove iz teorije prevođenja (Catford 1965, Ivir 1978, 1990, Nida i Taber 2003, Kranich 2014), osobito teorije prevođenja koje se temelji na korpusu.³ Polazište je za opis latinskoga gramatika Gortana, Gorskoga i Pauša (2005).

Korpus se sastoji od niza hrvatskoglagojskih tekstova različitoga tipa i sadržaja koji su prevedeni s latinskoga: biblijske knjige *Estera* i *Makabejci*,⁴ apokrifi *Život Adama i Eve*,⁵ *Nikodemovo evanđelje* i *Protoevanđelje Jakovljevo*,⁶ hagiografski tekstovi *Čtenie s(ve)te Margarite*, *Čistilište svetoga Patricija* i *Život Marije Magdalene*⁷ te brevijarska služba u čast sv. Anti.⁸ Osim tih tekstova dio je

² O odnosu latinskoga i crkvenoslavenskoga v. i Galabov 1973, Keipert 1987, 1996, Matějka 1966, 1968, 1971. O odnosu latinskoga i hrvatskoga crkvenoslavenskoga v. Tandarić 1993, Vela i Eterović 2013, Mihaljević 2011c.

³ Engl. *corpus-based translation studies*. V. Laviosa 2003: 45.

⁴ O tekstovima je pisala Badurina Stipčević 1999, 2004, 2006, 2009, 2012.

⁵ O tekstu je pisala Turkalj 2008.

⁶ O tekstu je pisala Badurina Stipčević 2008.

⁷ O jeziku *Života Marije Magdalene* v. A. Mihaljević 2014.

⁸ Pojedini su tekstovi izdani i u Badurina Stipčević 2013. i Dürriegl 2013.

pojava istražen na građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, u kojemu su obrađeni i pojedini veznici.⁹ U radu se zbog opsega građe navode samo ogleadni primjeri pojava.

U radu se analizira prevođenje zavisnih rečenica s latinskoga, a osobita je pozornost posvećena prijevodu veznika i konjunktivnih oblika.¹⁰ Dosezi latinskoga utjecaja bit će prikazani po vrsti rečenica. Glagolski su oblici glosirani u primjerima kojima se oprimjeruju njihovi načini prevođenja sljedećim kraticama: AOR = aorist, COND = kondicional, FUTII = futur II., IMP = imperativ, IMPERF = imperfekt, INF = infinitiv, PERF = perfekt, PLPF = pluskvamperfekt, PP = prošli particip, PRES P = particip prezenta, PRS = prezent, SBJV = konjunktiv.

2. Zavisnoupitne rečenice

U latinskome se zavisnoupitne rečenice smatraju iznutra zavisnima i uz sebe zahtijevaju konjunktiv prema pravilima o slaganju vremena. Vezni su latinskih zavisnoupitnih rečenica upitne čestice, zamjenice i prilozi. Na hrvatski se crkvenoslavenski najčešće prevode doslovno, a struktura rečenice vjerno prati latinsku. Nedoumice se pojavljuju najčešće pri prevođenju konjunktiva.

Zavisnoupitne rečenice uvedene zamjenicom *quid*, ovisno o podrijetlu i ulozi teksta, prevode se odnosnim zamjenicama, crkvenoslavenskim *što* ili hrvatskim (čakavskim) *ča*. U trima se rečenicama iz teksta *Čtenie sv. Margarite* pojavljuje isti latinski tekst *quid illi nocui* s indikativnim glagolom, u kojemu prevoditelj, kako ne bi dosadio čitatelju, svaki put mijenja red riječi. Takav je prijevod jedna od značajka prijevodne tehnike u kojoj je vidljiva težnja varijaciji pri prevođenju konstrukcija koje se ponavljaju.

U primjeru *recordatus est Vasthi, et quae fecisset_{SBJV.PLPF} vel quae passa esset_{SBJV.PLPF}* (Est 2,1): *vspomenu se vasta c(êsa)rica êže stvorila bê_{PLPF} · ili êže trpêla bi_{COND}* (BrVO 402a) vezničko je sredstvo odnosna zamjenica *quae*, koja je prevedena zamjenicom *êže*, koja je njezin formalni korespondent, umjesto jedninskoga oblika, koji bi bio prototipan u hrvatskome crkvenoslavenskom. U

⁹ RCJHR 2000. i 2014. Zahvaljujem Staroslavenskomu institutu na omogućavanju pristupa građi.

¹⁰ O prevođenju konjunktiva v. Gadžijeva i dr. 2014: 359, Mihaljević 2006, 2009.

tome je primjeru prvi konjunktiv preveden pluskvamperfektom, a drugi kondicionalom.

Rečenice koje započinju veznikom *unde* mogu se smatrati i zavisnoupitnima i odnosnima jer pretpostavljaju mjesto na koje se odnosna rečenica nadovezuje. U nekim se primjerima takve rečenice s konjunktivom mogu tumačiti kao odnosne rečenice s namjernim smislom. U takvim rečenicama glagol glavne rečenice nije tipičan za zavisnoupitne rečenice. Odnosnost rečenica vidljiva je u primjeru u kojemu je *unde* prevedeno prijedložnom skupinom *od kih: et ut habeant fructum, unde viverent ipsi et omnes generationes eorum* (Vita Adae et Evae): *da b(u)de imeti plod' b od kih' plodi žiti vačnut' on' i vas' rod' nego po nem'* (CŽg 35r).

U klasičnome latinskom uz neke glagole kao upitni veznik u značenju suvremene hrvatske čestice *li* stoji veznik *si*. U gramatikama se navodi da su najčešći takvi glagoli *expectare, experiri, temptare, conari*, dakle glagoli koji označuju čekanje ili pokušavanje.¹¹ U takvim se slučajevima veznikom *si* naglašava čuđenje i iščekivanje (Pinkster 2015: 627).¹² Vjerojatno je takva uporaba veznika *si* u zavisnoupitnim rečenicama povezana s činjenicom da *si* izvorno dolazi u pogodbenim rečenicama, kojima se ne izriče stvarni događaj, nego se uvijek podrazumijeva određeni stupanj nesigurnosti jer se čak i u stvarnim rečenicama zavisnom rečenicom izriče uvjet koji se mora ispuniti da bi se ostvarila glavna rečenica, ali se ne izriče stav o stvarnoj ispunjenosti toga uvjeta.¹³ Pogodbena rečenica uvijek podrazumijeva i mogućnost suprotnoga onomu što je rečenicom izrečeno. Na primjer rečenica *Ako ne bude padala kiša, ići ćemo na izlet*. podrazumijeva i mogućnost da pada kiša i da ne idemo na izlet. Uporaba veznika *si* kao upitnoga veznika prema Hermanu (2000: 92–93) bila je rjeđe posvjedočena i u klasičnome latinskom, međutim postaje normalna i česta tek u kasnome latinskom, a odraz je toga vidljiv u romanskim jezicima. Herman smatra da je možda pojačana uporaba veznika *si* u prijevodu Biblije *Vetus Latina* pod utjecajem grčkoga jer je *si* služio kao istovrijednica grčkome *ei* iako se naglašava da je takva mogućnost zabilježena još u Plauta. Zavisnoupitne rečenice s veznikom *si*

¹¹ Gortan, Gorski i Pauš 2005: 279.

¹² Neki su od primjera koje Pinkster navodi: *Expecto si quid dicas*. Pl. Trin. 98, *Helvetii... nonnumquam interdiu, saepius noctu si perrumpere possent conati... hoc conatu destiterunt*. Caes Gal. 1. 8. 4., *Mirabar hoc si sic abiret, et eri semper lenitas verebar quorsum evaderet*. Ter. An. 175 itd.

¹³ Touratier u svojoj sintaksi ističe dubitativnost takvoga *si*: ... *car a subordonnée en si semble un peu plus dubitative que la subordonnée en quod*. (Touratier 1994: 588).

u značenju predikat + *li* prevode se doslovno veznicima *ako* i *aće*:¹⁴ *ut probaret, si, ut Maria de Christo praedicaverat, sic veritas se haberet* (De s. Maria Magdalena): *iskusiti ako sut' istin'naê êže siê propovedaet' (CŽg 109r) / iskusiti istinu prop(o)v(ê)daniê Mar'tina ako su is'tinna* (CIvan 115v); *interrogabat autem si vere haec ita essent* (2Mach 3,9); *vprašaše že · aće vistinu siê bila bi* (BrVO 425b). Rjeđe se međutim takav veznik *si* prevodi česticom *li*: *Interrogate illam si est libera ut accipiam eam mihi uxorem, si ancillam, dabo pretium pro ea et erit mihi concubina* (Lectio s. Margaritae): *pitaite e eli slobod'na ali e raba ako e slob'dna vaz'mu û za ženu za lipotu nee ako li e raba dam' za nû cenu i bude mi hot'nica* (COxf 24d). U Mihaljević (2011a) ističe se da se u upitnim rečenicama uz percepcijske glagole kao veznička sredstva pojavljuju dopunjač *li*, sveza *jeda kako* i pogodbeni veznici *aće* i *ako*. U primjerima u kojima se pojavljuju *aće* i *ako* riječ je o slučajevima u kojima se ti veznici pojavljuju jer su formalni korespondenti latinskomu *si*. Međutim, o proširenosti uporabe veznika *ako* i *aće* u zavisnoupitnim rečenicama govori i činjenica da se on pojavljuje i u rečenicama u kojima nije potaknut latinskim *si*, npr. kao prijevod latinskoga *utrum: scire cupientes utrum perseveraret in sententia* (Est 3,4): *vidêti želêuê aće prebival bi v dosudê* (BrN₂ 236c). Pojava veznika *ako* u upitnim rečenicama vjerojatno je potpomognuta i situacijom u talijanskome, u kojemu je to uobičajeni način uvođenja toga tipa zavisnoupitnih rečenica.

Konjunktiv prezenta u pravilu se prevodi prezentom: *Qui habet aures audiendi audiat, quid Spiritus dicat*_{SBJV.PRS} *ecclesiis* (Reg. s. Benedicti): *ki imat' uši slišat, da slišit', ča d(u)h' govorit'*_{PRS} *cr(i)kv(a)m'* (RegBen 1v). Rjeđe se, međutim, prevodi kondicionalom: *Quaerimus quis iste sit*_{SBJV.PRS} *Zacharias filius Barachiae* (Hom. s. Hieronymi presb.): *ičê m' že obak' kotori bil' bi*_{COND} *s' zahariê · s(i)n' varahiin'* (BrVO 46d).

Konjunktiv pluskvamperfekta uglavnom se prevodi pluskvamperfektom: *Exposuit... et quanta eum gloria super omnes principes et servos suos rex elevasset*_{SBJV.PLPF} (Est 5,11): *isp(o)v(ê)dê... i kolikoû sl(a)voû ego · pače vsêh' vladik' i rab' ego · c(êsa)r' vzdvigal' bê*_{PLPF} (BrVO 406a).

S obzirom na to da je većina analiziranih tekstova u prošlome vremenu, u latinskim se zavisnim rečenicama najčešće pojavljuje konjunktiv imperfekta. Takav

¹⁴ O veznicima *aće* i *ako* v. Mihaljević 1990.

se konjunktiv imperfekta najčešće prevodi kondicionalom I. U tim se primjerima kondicionalom ne izriče potencijalnost, nego se kondicional pojavljuje kao istovrijednica latinskoga konjunktiva: *scire volens quid ei accideret*_{SBJV.IMPERF} (Est 2,11); *i vidēti hotē čto ei priklūčilo se bi*_{COND} (BrVO 402c).

3. Izrične rečenice

Izrične rečenice ne postoje kao vrsta u gramatikama klasičnoga latinskog jer se umjesto njih pojavljuju konstrukcije akuzativa ili nominativa s infinitivom. Međutim, u vulgarnome i srednjovjekovnome latinskom te se konstrukcije sve češće zamjenjuju zavisnim rečenicama (Herman 2000: 87), najčešće s veznikom *quia*¹⁵, a rjeđe i veznikom *quod*, čije se značenje u kasnome latinskom također proširuje¹⁶. Katkad se u takvim rečenicama pojavljuju i veznici *quoniam*, *quomodo* i *ut*. Takve su zamjene osobito česte uz glagole govorenja i mišljenja (Cuzzolin 2013a: 51). Zbog toga se konstrukcije koje uvodi veznik *quod* često nazivaju i konstrukcijama *dicere quod* (Cuzzolin 2013b: 24). U izričnim rečenicama, osobito uz veznik *quod*, najčešće stoji indikativ.¹⁷ U hrvatskome crkvenoslavenskom izrične se rečenice najčešće uvode veznicima *êko* i *da*.¹⁸

Rečenice s veznikom *quia* prevode se rečenicama s veznicima *da*, *êko* i *ere*. Veznik *quia* u latinskome je prototipni veznik uzročnih rečenica sa značenjem ‘jer’ i zato se kao njegov prijevod najčešće pojavljuje veznik *êko*, koji je čest veznik uzročnih rečenica u hrvatskome crkvenoslavenskom (Mihaljević 2016). Budući da je veznik *quia* prototipni veznik uzročnih rečenica, u izričnim rečenicama katkad se prevodi i veznikom *ere*: *Et scias, quia nihil impium fecerim* (Officium defunctorum); *i vij’ ere nič’će nečisto stvorih’* (CPar 198r).

¹⁵ Jedna je od značajka vulgarnoga i postklasičnoga latinskog činjenica da se smanjuje broj veznika kojima se uvode zavisne rečenice, tj. da se širi značenje pojedinih veznika. Osobito prisutni postaju veznici *quia* i *quod*. V. Herman 2000: 87 i Norberg 1968.

¹⁶ Pojava zamjene infinitivnih konstrukcija zavisnim rečenicama *quia* i *quod* pod utjecajem je i grčkih izričnih rečenica uvedenih veznikom *ὅτι*. Do pojačane uporabe tih veznika dolazi i zbog promjene u redu riječi (Herman 2000: 89).

¹⁷ O odnosu značenja rečenica s indikativom i konjunktivom uz pojedine izrične veznike v. Cuzzolin 1994: 60–74.

¹⁸ *The first group consists of clauses introduced by complementizers êko ([jako]), da, aće/ako, as well as different kinds of wh-interrogatives.* (Mihaljević 2011b: 69). V. Gadžijeva i dr. 2014: 352.

U korpusu je najveći broj izričnih rečenica s veznikom *quod*, koje su većinom prevedene veznikom *da*. Rečenice s veznikom *quod* prevode se i rečenicama s veznikom *êko*. U primjeru *Interpelavit et de sorore sua conquesta est, quod eam laborantem non adiuveret* (In assumptione BVM): *gl(agola)še g(ospod)u ot sestri svoee tužaše se êk(o) ei truždaûci se ne pomagaše* (BrN₂ 468d/469a) pojavljuje se veznik *quod*, koji uvodi rečenicu kojom se izriče uzrok zbog kojega se sestra žali. Preveden je veznikom *êko*, a rečenica je vrlo bliska izričnoj rečenici. Kao veznik toga tipa izričnih rečenica pojavljuje se i izvorno odnosna zamjenica *quod*, koju prevoditelji katkad prevode doslovno odnosnim zamjenicama *iže* ili *čto*: *Cumque de illis diceret, quod ignorarent eum* (Hom. s. Augustini ep.): *i egda ot onêh' g(lago)laše iže ne znahu ego* (BrVO 302d).

Kao veznici izričnih rečenica pojavljuju se i *qualiter* i *quomodo*, koji su prototipno prilozi sa značenjem 'kako'. Oni se prevode prototipnim formalnim korrespondentom, prilogom *kako*: *Mementote qualiter salvi facti sunt patres nostri in mari Rubro* (1Mach 4,9): *pomenête kako sp(a)seni biše oci naši v mori čr'mnêem' (BrVO 416d).*

U izričnim rečenicama u pravilu dolazi indikativ koji se prevodi doslovno, a rjeđe i konjunktiv. U *Esteri* nakon veznika *quod* glagol je u konjunktivu. Konjunktiv prezenta sustavno se prevodi prezentom: *norunt provinciae, quod sive vir, sive mulier non vocatus, interius atrium regis intraverit, absque ulla cunctatione statim interficiatur*_{SBJV.PRS} (Est 4,11): *znaûť vladan' ê da ili m(u)žb ili žena nezvan' v' vnutrni dvor' c(êsa)rev' v'šal' bi bez' koterago pitan' ê da tadae da ubiet_{PRS} se* (BrN₂ 237b). Konjunktiv perfekta prevodi se aoristom: *Et scias, quia nihil impium fecerim*_{SBJV.PERF} (Officium defunctorum): *i vij' ere nič'êe nečisto stvorih'*_{AOR} (CPar 198r), a pluskvamperfekta kondicionalom ili aoristom: *Et renuntiatum est ... quoniam discessissent*_{SBJV.PLPF} *viri quidam, qui dissipaverunt mandatum regis, in loca occulta in deserto, et abiissent*_{SBJV.PLPF} *post illos multi* (1Mach 2,31): *i vzvêceno bê... da sašli bi*_{COND} *muži eteri · iže razoriše povelênie c(êsa)revo · i otidu v mêsta otainâe v pustinû · i otidu*_{AOR} *mnozi za nimi* (BrVO 411c).

Konjunktiv imperfekta često se prevodi kondicionalom I., osobito u biblijskim tekstovima: *et experimento probasset quod Mardocheus non flecteret*_{SBJV.IMPERF} *sibi genu, nec se adoraret*_{SBJV.IMPERF} (Est 3,5): *iskušeniem' iskusi da mardočei ne priklonil' bi*_{COND} *kolêna ni emu poklonil bi*_{COND} *se* (BrN₂ 236c), a rjeđe i

prošlim vremenima.¹⁹ U primjeru *et cognovit quia moreretur*^{SBJV.IMPERF} (1Mach 1,6): *pozna êko umrêti*_{INF} *imatb*_{PRS} (BrVO 408a) konjunktiv imperfekta preveden je konstrukcijom *imatb* s infinitivom, kojom se izriče debitivno značenje.

4. Namjerne rečenice

U klasičnome latinskom radnja se namjerne surečenice smatra istodobnom s radnjom glavne surečenice, pa se u njoj pojavljuje konjunktiv prezenta ili imperfekta²⁰. Najčešći su veznici namjernih rečenica *ut* (rjeđe *uti*) i *ne* (rjeđe *ut ne*²¹). Na hrvatski se crkvenoslavenski najčešće prevode namjernom rečenicom jer latinske i hrvatske crkvenoslavenske namjerne rečenice imaju vrlo sličnu strukturu. Najčešći su veznici te vrste rečenica u hrvatskome crkvenoslavenskom *da* i *jako*.²² Sveza *ne forte* prevodi se veznikom *eda*: *et libera me de manibus impiorum et de manu carnificis, ne forte percussa formidet cor meum* (Lectio s. Margaritae): *iz'b(a)v(i) me ot ruki nečistivih' i ot ruki plto(u)biic' eda k(a)ko poražena ustrašit' se sr(bd)ce moe* (COxf 25b).

Namjerne se rečenice rjeđe prevode i drugim vrstama zavisnih rečenica koje mogu značenjski odgovarati kontekstu. Značenjski su najbliže namjernim rečenicama vremenska i posljedična rečenica: *ut illic applicarent* (De s. Maria Magdalena): *i egda pristaše ka š'kolû* (CŽg 110). U tome je primjeru prevoditelj vjerojatno prepoznao latinski veznik *ut* kao vremenski veznik. Općenito je *ut* uz *cum* najprošireniji veznik latinskih zavisnosloženih rečenica te stoga prevoditelji katkad pogrešno prepoznaju o kojemu je tipu rečenice riječ. Namjerna rečenica *ut manifestius videret, illuc accessit* (De s. Maria Magdalena) prevedena je kao vremenska, u *Žgombićevu zborniku* aktivnim participom preterita, a u *Ivančićevu zborniku* rečeničnim nizom: *videvŋ pelegrin' detiča očito i tudie za nimŋ ka grobu pristupi* (CŽg 111v) / *očito otroče vidi · za nim' k' grobu pristupi* (CIvan 117v/118). Jedna je namjerna rečenica prevedena kao poredbena vjerojatno jer se

¹⁹ V. gore primjere iz BrN₂ 468d/469a i BrVO 302d.

²⁰ Prema pravilima o slaganju vremena konjunktiv prezenta dolazi ako je u glavnoj rečenici glavno vrijeme – prezent, futur I., futur II. i imperativ; a konjunktiv prezenta dolazi ako je u glavnoj rečenici sporedno ili historijsko vrijeme – perfekt, imperfekt i pluskvamperfekt (v. Gortan, Gorski i Pauš 2005).

²¹ Veznik *ut non* najčešće se upotrebljava da bi se naglasila niječnost ili zanijkao samo dio rečenice.

²² V. Gadžijeva 2014: 355–356.

veznik *ut* pojavljuje i kao veznik poredbenih rečenica: *suscepit eam ut nutrireretur* (Lectio s. Margaritae): *lûblaše û k(a)ko da bi ot nee roena* (COxf 24d).

Većina se konjunktiva, i kad je riječ o konjunktivu prezenta i kad je riječ o konjunktivu imperfekta, prevodi svršenim prezentom jer namjerne rečenice podrazumijevaju želju govornika da se neka radnja dovrši: *aperi portas tuas, ut intret*_{SBJV.PRS} *rex gloriae* (Ev. Nicod XXI): *otvori vrata da vniidet*_{PRS} *c(êsa)rŭ sl(a)-vi* (FgNicod 1bc). Rjeđe se pojavljuje i prezent nesvršenih glagola: *Maria ergo humeris eorum signum crucis imposuit, ne eos antiquus hostis in aliquo itinere impediret*_{SBJV.IMPERF} (De s. Maria Magdalena): *mariê že na ramenu eû znamenie križa <p>oloži da dêvalb imŭ ne pakostuetb*_{PRS} *puti b(o)žîê* (CŽg 109v).

U primjeru *Et post sex mensuum circulum legatur ei regula, ut sciat*_{SBJV.PRS} *ad quod ingreditur* (Regula s. Benedicti): *i na konacŭ šestoga miseca · čti mu se na opetŭ taje regula · da viŭb*_{IMP} *na čb vlize* (RegBen 38b) konjunktiv je prezenta preveden imperativom. Riječ je o glagolskome obliku *viŭb*, koji je vrlo čest, pa je moguće da se zbog toga pojavljuje u prijevodu. U nekim je značenjima konjunktiv vrlo blizak imperativu (npr. jusivni konjunktiv u nezavisnim rečenicama), stoga je moguće i da prevoditelj uporabom imperativa pokušava vjerno oponašati izvornik.

Jednom je konjunktiv prezenta preveden perifrastičnim oblikom futura *bude* + infinitiv (Kravar 1978): *et dedit Adae et ostendit ei laborare et colere terram, ut habeant*_{SBJV.PRS} *fructum* (Vita Adae et Evae): *i kako adam' ima delati i siêti i težati zemlju da b(u)de*_{PRS} *imeti*_{INF} *plod' b* (CŽg 34v/35r).²³

Dio je konjunktiva u namjernim rečenicama, osobito konjunktiva imperfekta, preveden kondicionalom I.: *Ego quidem misi fratrem meum Rufonem ... ut absorberet*_{SBJV.IMPERF} *et tolleret*_{SBJV.IMPERF} *... et obrueret*_{SBJV.IMPERF} *virginitatem tuam* (Lectio s. Margaritae): *a ê poslah' rufena brata moego ... da pogubil' bi*_{COND} *dev'stvo tvoe* (COxf 26c). Tu nije riječ o isključivome latinskom utjecaju jer se kondicional općenito može pojaviti u namjernim rečenicama.

²³ Futur I. u hrvatskome se crkvenoslavenskom tvorio s pomoću prezenta glagola *hotêti*, *načeti*, *imêti*, *včeti* i *početi* i infinitiva, ali se pod utjecajem govornoga jezika pojavljuje i tvorba s trenutnim prezentom glagola *biti* i infinitivom (npr. *piti budu*) (Gadžijeva i dr. 2014: 255).

5. Zahtjevne rečenice

Zahtjevne rečenice u latinskim se gramatikama najčešće nazivaju rečenicama uz *verba postulandi* i *curandi* te su bliske namjernim rečenicama. U njima uvijek stoji konjunktiv prezenta ili imperfekta prema pravilima o slaganju vremena za istovremenost. U Gadžijeva i dr. (2014: 352) takve se rečenice djelomično opisuju među finalnim rečenicama, a djelomično među željnimima. Veznik *ut* prevodi se veznikom *da*.

Konjunktiv prezenta prevodi se prezentom: *Quid ergo vis ut faciam*_{SBJV.PRS} (In conceptione BMV): *č'to hoćeši da st'voru*_{PRS} (BrN₂ 388a), a konjunktiv imperfekta uglavnom kondicionalom I.: *mandavit illis ut essent*_{SBJV.IMPERF} *parati* (1Mach 3,28): *pov(e)lé imъ da bili bi*_{COND} *gotovi k' vsěmъ* (BrVat₅ 222d).

Zanimljiv je primjer *Et misit rex libros per manus nuntiorum in Jerusalem, et in omnes civitates Juda, ut sequerentur*_{SBJV.IMPERF} *leges gentium terrae, et prohiberent*_{SBJV.IMPERF} *holocausta et sacrificia, et placationes fieri in templo Dei, et prohiberent*_{SBJV.IMPERF} *celebrari sabbatum, et dies solemnes* (1Mach 1,46 – 49): *i posla c(ěsa)rъ anъtiohъ knigi posalb rukami ka iz(drai)lemъ · i vъ vse gradi iúdovi · da naslědovali bi*_{COND} *zakonъ êzikъ z(e)ml(b)skihъ · i otvrъgutъ*_{PRS} *olokavti i žr'tvi · i ugodie bratie* (sic!) *· v cr(b)kvi b(o)ži da otvr'gutъ*_{PRS} *čisti sobotu i d(b)ni prazdnikъ* (BrVO 409c), u kojemu je prvi konjunktiv preveden kondicionalom, a koordinirani glagoli prezentom. Uporaba kondicionala u tim je rečenicama vjerojatno rezultat latinskoga utjecaja.

Konjunktiv imperfekta rjeđe se prevodi i prezentom: *cum Salomon petiit ut locus sanctificaretur*_{SBJV.IMPERF} *magno Deo* (2Mach 2,8): *egda solomunъ prosi da město s(ve)tit*_{PRS} *se · velikomu b(og)u* (BrVO 423cd). Zahtjevnost se rečenice katkad u prijevodu izriče i infinitivom: *Factum est autem decretum ut... describerentur*_{SBJV.IMPERF} (Protoevangelium Jacobi): *izide povelěnie ot avgusta kesara napisati*_{INF} *se vsei vseleněi* (BrBer₂ 28c).

6. Vremenske rečenice

U latinskim vremenskim rečenicama može stajati i indikativ i konjunktiv, ovisno o vezniku te o odnosu glavne i zavisne rečenice. Najčešći je veznik *cum*, koji

se pojavljuje u dvjema inačicama kao *cum temporale* i *cum historicum* ili *narrativum*. Osim veznika *cum* u vremenskim se rečenicama može pojaviti i jedan od najproširenijih veznika u zavisnim rečenicama *ut* te mnogi drugi veznici. U hrvatskome crkvenoslavenskom najčešći je veznik vremenskih rečenica veznik *egda*, ali je u hrvatskoglagoljskim tekstovima čest i hrvatski veznik *kada*.²⁴

U korpusu je najčešći veznik *cum historicum* ili *narrativum*, koji stoji kad je riječ o prošlim događajima. Uz takav *cum* uvijek stoji konjunktiv imperfekta ili pluskvamperfekta prema pravilima o slaganju vremena. Konjunktiv imperfekta nakon toga veznika uglavnom se prevodi jednostavnim prošlim vremenima – aoristom i imperfektom: *cum adhuc viveret*_{SBJV,IMPERF} (1Mach 1,7): *egda oče živē bēše*_{IMPERF} (BrVO 408a). U primjeru *Nam cum in Perside esset dux ipse, et cum ipso immensus exercitus, cecidit in templo Nanaeae, consilio deceptus sacerdotum Nanaeae*. (2Mach 1,13): *êko egda v per'sidê bēše mužb · i egda s' besčisl'nimi voi vpade v crêk(b)v̄b · svêtom̄b nanêe etera ulačēnb* (BrVO 422ab) prevoditelj udvaja veznik *egda* vjerojatno potaknut latinskim prijedlogom *cum*, koji je homoniman s veznikom.

Konjunktiv pluskvamperfekta često se prevodi aoristom: *Quae cum audisset*_{SBJV}_{PLPF} *turbata est in sermone eius* (Officium b. Mariae in adventu): *ka gda sliša*_{AOR} *smete se o sl(o)vesi ego* (CPar 192v). U primjeru *Cumque proposuissent*_{SBJV,PLPF} *eas sacerdotes Nanaeae, et ipse cum paucis ingressus esset*_{SBJV,PLPF} *intra ambitum fani, clauserunt templum, cum intrasset*_{SBJV,PLPF} *Antiochus* (2Mach 1,15): *i egda prêdložiše*_{AOR} *e erêi ot nanêê · i s rêtkimi všalb bēše*_{PLPF} *vnutarb · v pritvorb crêkve · i zatvoriše cr(ê)k(b)v̄b · i egda všadb*_{PP} *an'tiohb* (BrVO 422b) tri su koordinirana glagola uz veznik *cum*. Prvi je konjunktiv pluskvamperfekta preveden aoristom, drugi pluskvamperfektom svršenoga glagola, a treći participom prošlim. Vjerojatno je riječ o želji prevoditelja da variranjem smanji monotonost teksta. U biblijskim se tekstovima konjunktiv pluskvamperfekta najčešće prevodi pluskvamperfektom svršenoga glagola jer prevoditelji biblijskih tekstova teže što vjernijemu prijevodu: *Cumque vidisset*_{SBJV,PLPF} *Esther reginam stantem* (Est 5, 2): *egdaže uzrêlb bē*_{PLPF} *c(êsa)r̄b estorb c(êsa)r(i)cu stoeću* (BrN₂ 237c). U primjeru *Qui cum reversus esset*_{SBJV,PLPF} *de horto nemoribus consito, et intrasset*_{SBJV,PLPF} *convivii locum, reperit Aman super lectulum corruisse* (Est 7,8): *iže egda vzvratil' se bi*_{COND/PLPF} *ot vrta dubravami sbstavlenago · i všalb bē*_{PLPF} *v*

²⁴ V. Gadžijeva i dr. 2014: 353. O vremenskim rečenicama pisala je i Kovačević 2016.

braka mēsto · v'z'obrete amana na postelû spad'sha (BrN₂ 238c) drugi je glagol preveden pluskvamperfektom, a za prvi je teško odrediti je li riječ o kondicionalu ili pluskvamperfektu, zbog glasovne bliskosti tih dvaju oblika. Moguće je da je riječ o ikavskome odrazu jata ili o prepisivačevoj pogrešci.

Vremenska se rečenica s *cum historicum* katkad prevodi i participskim konstrukcijama s veznikom ili bez njega. U primjeru *cum vidisset eum Eva flentem* (Vita Adae et Evae): *i kada videv' ga euga plačuća se* (CŽg 37v) uz particip se upotrebljava veznik *kada*. U *Hoc cum audisset*_{SBJV,PLPF} *Maximianus iussit ut in custodia ipsi foderent harenam* (In festo s. Marcelli papae): *egda že sie slišavb_{PP} mak'simiēnъ av'gus'tъ povelē da si v' straži riūtъ pržinu* (BrN₂ 393c) konjunktiv pluskvamperfekta preveden je participom prošlim uz veznik *egda*. U *Haec cum audisset*_{SBJV,PLPF} *Eva cognovit quod diabolus suasit exire de flumine* (Vita Adae et Evae): *slišav_{PP} že sie euga da dēvl' est' ki ũ čini iziti iz vodi* (CŽg 32v) i *cum autem quadam die Maria Magdalena praedicaret*_{SBJV,IMPERF} (De s. Maria Magdalena): *pripovidaūči_{PRESP} že b(la)ž(e)na mariē magdalena* (CŽg 108v) konjunktivi su prevedeni participima bez veznika. Prevođenje veznika uz particip odražava težnju prevoditelja da svaku riječ u tekstu doista i prevede. U primjeru *cum ergo transiisset*_{SBJV,PLPF} (De s. Patricio): *i potom' malo prešad' _{PP}* (COxf 48a) veznik *cum* preveden je prilogom *potom*, a glagol participom.

U primjerima *cumque ad Petrum venisset*_{SBJV,PLPF} (De s. Maria Magdalena): *greduću že nemu* (CŽg 110v) i *cumque navigarent*_{SBJV,IMPERF} (De s. Maria Magdalena): *i idučimъ nimъ* (CŽg 111r) vremenska se rečenica prevodi dativom apsolutnim. Pojava dativa apsolutnoga u primjerima u kojima ne zamjenjuje latinski ablativ apsolutni iznimno je važna za dataciju prijevoda jer nakon 13. stoljeća dativ apsolutni više nije živa konstrukcija.²⁵

Pod latinskim se utjecajem i u vremenskim rečenicama katkad kao istovrijednica latinskoga konjunktiva imperfekta i pluskvamperfekta pojavljuje kondicional. Svi su primjeri iz biblijskih tekstova i u svima je veznik *egda*: *Cumque summus sacerdos exoraret*_{SBJV,IMPERF} (2Mach 3,33): *egdaže arhierēi m(o)lil' bi_{COND} onēžde ũnoši* (BrVO 426c), *cum suscepisset*_{SBJV,PLPF} *regnum Antiochus* (2Mach 4,7): *egda priēl' bi_{COND} c(ēsa)rstviē an'tiohъ* (BrVO 427b). U primjeru

²⁵ *In the practice the Dativus absolutus must have been still familiar to the translators of the prayers of the mass – their translation is commonly dated to the 13. cent. (...) the absolute dative was obsolete in the 14. cent.* (Mihaljević i Reinhart 2005: 67). O dataciji teksta v. A. Mihaljević 2014.

*Cum ergo interrogassemus*_{SBJV.PLPF} *Dominum, fratres, de habitatore tabernaculi eius* (Reg. s. Benedicti): *ûre br(a)t(i)ê, uprosimo*_{IMP} *g(ospod)a prêbivatela v žiliči ego* (RegBen 3r) vremenska je rečenica s *cum historicum* i konjunktivom pluskvamperfekta prevedena imperativom bez veznika. Prevoditelj se na to odlučio vjerojatno zbog vokativa koji označava izravno obraćanje kakvo je svojstveno imperativnim rečenica.

Rjeđe se veznik *cum* pojavljuje i s konjunktivom prezenta i perfekta. Oba se oblika prevode prezentom, a veznik *cum* veznikom *egda* (*gda*): *Cum ad omnium sanctorum reverentiam christianorum cunctorum debeat*_{SBJV.PRS} *devotio excitari ad beatae mariae semper virginis laudem, et praeconia extollenda* (In festo s. Mariae ad nives): *g'da k' vsêh' s(ve)tih' časti hr(st)ênov' vsih' imat*_{PRS} *se bogolûbie vz'buditi k' b(la)ž(e)nie m(a)rie vsygda d(ê)vi hv(a)li i propovêdaniû v'znašaemu* (CPar 167r); *Cum immundus spiritus exierit*_{SBJV.PERF} *ab homine, ambulat per loca inaquosa* (Ant.): *egda nečisti d(u)h' izidet*_{PRS} *ot č(lovê)ka prêhodit' skvozê bezvodnaê mêsta* (BrVO 187c).

Veznik *dum* u pravilu se prevodi veznicima *kada* ili *egda*, rjeđe veznikom *dokolê*, a iznimno i drugim veznicima kao što su *dari* i *ere*. Uz veznik *dum* konjunktiv imperfekta najčešće se prevodi aoristom ili imperfektom: *quos dum ille audire contemneret*_{SBJV.IMPERF} (De s. Patricio): *i kada li ne hoti*_{AOR} *po nih' voli učiniti* (COxf 47d–48a). U primjeru *dum absentes essent*_{SBJV.IMPERF} *angeli* (Vita Aadae et Evae): *kada odstupili behu*_{PLPF} *an'j(e)li* (CŽg 37v) konjunktiv je preveden pluskvamperfektom, vjerojatno kako bi se vjerno prenijela latinska struktura u kojoj je particip prezenta uz konjunktiv imperfekta glagola *biti*, a hrvatski crkvenoslavenski pluskvamperfekt također se sastoji od participa i imperfekta glagola *biti*. Konjunktiv prezenta prevodi se aoristom: *Hoc perficiant, usque dum benedicat*_{SBJV.PRS} *et dicat*_{SBJV.PRS} (Reg. s. Benedicti): *to vs(e)gda činite dari opatv reče*_{AOR} (RegBen 30r) ili prezentom: *ut per ordinationem praepositi scandala gravia in monasteriis oriantur, dum sint*_{SBJV.PRS} *aliqui maligno spiritu superbiae inflati* (Reg. s. Benedicti): *da ere skozi nareženie pripuč'ta v manastirih' mnogo hudobê obrêcêt se · ere budu*_{PRS} *niki z(a)limb d(u)hom' i gizdavimb nadmeni* (RegBen 45a). U prvome se primjeru veznik *dum* prevodi veznikom *dari*, a u drugome veznikom *ere*, vjerojatno jer je taj veznik već upotrijebljen u rečenici. U primjeru *Dum egressus fuerit*_{SBJV.PERF} *de aqua Jordanis, tunc de deo misericordiae suae perunguet omnes credentes in se* (Vita Aadae et Evae): *i kogda*

*izidet'*_{PRS} *iz' vodi tada oleem' milosrdiê pomažet' vsih' vêruûcih' v nega* (CŽg 38v) veznik *dum* uz konjunktiv perfekta prevodi se veznikom *kogda*, a glagol je preveden prezentom.

Uz veznik *donec*, preveden veznikom *dokolê*, konjunktiv prezenta prevodi se svršenim prezentom: *et lugebo omni hora, donec in infernum descendam*_{SBJV.}
PRS ad te, fili mi (Lectio de Josepho): *i sêtuû po vse çasi doklê snidu*_{PRS} *v' ad' k tebi sinu moi* (COxf 18c). Uz taj se veznik pojavljuje i konjunktiv imperfekta koji je u primjeru *Donec ossa eius apparerent*_{SBJV.IMPERF} (In festo s. Bonifacii): *dokle kosti ego êvet*_{PRS} *se* (BrVat₆ 109d) preveden svršenim prezentom, u *Tunc iratus profectus iussit beatissimam Margaritam in carcerem recludi, donec inveniret*_{SBJV.IMPERF} *per qualem machinationem eius virgiitatem perderet*. (Lectio s. Margaritae): *tada zapovida kral' b(la)ž(e)nu margaritu v tam'nici zatvoriti i dokle iz'našal'*_{COND} *koeû hitrostiû dev'stvo nee pogubil' bi* (COxf 25a) kondicionalom, a u *quod nemo ex eis cecidisset donec reverterentur*_{SBJV.IMPERF} *in pace* (1Mach 5,54): *êko nikože iz' nih̄ palb bê · doideže vratiše*_{AOR} *se v miru* (BrVO 421a) aoristom.

Vremenski veznik *ut* u pravilu stoji uz indikativ i obično se prevodi veznicima *kada* ili *egda*. Zbog višefunkcionalnosti veznika *ut* pri njegovu prevođenju česte su nedoumice i pogreške jer prevoditelji ne prepoznaju vrstu rečenice. U primjeru *ut ita fuissent ... separati*_{SBJV.PLPF} (Vita Adae et Evae): *i kada besta razlučena*_{PLPF} (CŽg 35r) veznik je potvrđen uz pasivni konjunktiv pluskvamperfekta koji je preveden pluskvamperfektom. Veznik *ut* prevodi se i veznikom *êkože*, koji najčešće nije vremenski veznik, ali ima širok spektar značenja: *Ut cessavit autem loqui, insiluit in eos subito* (1Mach 3,23): *êkože prêstase g(lagol)ati · naskoči na ne vnezapu* (BrVO 415a). Jedno je od češćih značenja i veznika *ut* i veznika *êkože* poredbeno, a veznik *êkože* često je i uzročni veznik. Možda je u takvim primjerima riječ o nedoumici prevoditelja oko toga o kojoj je vrsti rečenice riječ i zbog bliskosti poredbenoga, uzročnoga i vremenskoga značenja.

U biblijskim se tekstovima veznik *postquam* prevodi veznikom *poneže*, koji oponaša strukturu latinskoga veznika jer se *post* najčešće prevodi prijedlogom *po*, a odnosna je zamjenica *quam* prevedena odnosnim *neže*:²⁶ *Dixitque ei rex, postquam vinum biberat abundanter* (Est 5,6): *r(e)če že ei c(êsa)r̄b poneže vino*

²⁶ V. Etymologický 2002: 682.

pilb b(ê)še obil'no (BrN₂ 237c). U primjeru *Postquam audissem*_{SBJV.PLPF} *et vidissem*_{SBJV.PLPF} *cecidi ut adorarem ante pedes angeli* (Ant.): *egdaže slišah'*_{AOR} *i vidêh'*_{AOR} *pad' pokloniti se prêd' nogama ego · anj(e)lb* (BrVO 269b) konjunktiv je pluskvamperfekta preveden aoristom. U *Postquam autem resurrexero*_{FUTIP} *praecedam vos in Galilaeam* (Ant.): *potomžde egda vskr'nsnu*_{PRS} *· prêd' idu vi in galilêi* (BrVO 225v) veznik *postquam* prevodi se svezom *potomžde egda*. Futur II. preveden je svršenim prezentom.

Veznik *quamdiu* prevodi se kalkom *eliko dlgo*: *Et tamdiu imminens naufragium perseverat: quamdiu Jesus veniat*_{SBJV.PRS} (Hom. s. Hieronymi presb.): *i toliko dlgo trpêše valauûi se · eliko dlgo is(us)lb pride*_{AOR} *k nimb* (BrBer₁ 81d) koji je povezan s korelativom *tamdiu* prevedenim s *toliko dlgo*. Konjunktiv prezenta preveden je aoristom.

Veznik *antequam* prevodi se svezom *pree neže*, čime se vjerojatno također oponaša latinski predložak jer je prijedlog *pree* jedan od načina prevođenja prijedloga *ante*, a *neže* odgovara *quam*.²⁷ U primjeru *Biennio itaque, antequam spiritum redderet*_{SBJV.IMPERF} *caelo ... perductus est in locum excelsum seorsum* (In s. Francisci): *d'vê ubo létê · preje neže vzdal bi*_{COND} *d(u)hb · na b(og)u ... vodeč' se po trudêhb mnozêhb dovedenb bê v mêsto visokoe na vrhb* (BrVat₆ 188c) konjunktiv imperfekta preveden je kondicionalom, a u *ut benedicam eos, antequam moriar*_{SBJV.PRS} *et loquar cum eis* (Vita Adae et Evae): *da govoru š' nimi i b(lagoslov)lû i pree neže umru*_{PRS} (CŽg 36v–37r) konjunktiv prezenta prezentom.

Veznik *usquequo* prevodi se veznikom *dondeže*. U primjeru *usquequo consumptum esset*_{SBJV.PLPF} *sacrificium* (2Mach 1,30): *dondeže svršit*_{PRS} *se žr'tva* (BrVO 423a) pojavljuje se konjunktiv pluskvamperfekta pasivnoga koji se prevodi prezentom.

7. Uzročne rečenice

Uzročne se rečenice u latinskome najčešće uvode veznicima *quia*, *quoniam*, *quando*, *siquidem* i *quandoquidem* s indikativom, veznikom *quod* s indikativom i konjunktivom i veznikom *cum* (*cum causale*) s konjunktivom. U analiziranome su korpusu najčešće potvrđeni veznici *quia* i *cum*. I jedan i drugi vrlo su česti

²⁷ Etimologija je toga *neže* drukčija od onoga u svezi *poneže*. V. *Etymologický* 1999: 543.

veznici koji uvode i druge vrste rečenica. Veznik *quia* u postklasičnim tekstovima često uvodi izričnu rečenicu, a veznik *cum* najčešći je veznik vremenskih rečenica, ali može imati i dopusno značenje. S obzirom na semantičku bliskost latinskih rečenica s *cum historicum* i s *cum causale* autori tekstova katkad griješe pri prevođenju uzročnih rečenica te ih prevode kao da je riječ o vremenskim rečenicama. U službi uzročnih se veznika u hrvatskome crkvenoslavenskom pojavljuju veznici *jako*, *zañe*, *zañe jako*, *togo radi*, *togo radi jako*, *zač* (Gadžijeva i dr. 2014: 355), *are*, *da*, *eda*, *ere/er'/eže*, *poneže*, *zakai*. Mnogi od tih veznika mogu uvoditi i druge rečenice osim uzročnih (Mihaljević 2016).

Svi su primjeri u korpusu u kojima se pojavljuje veznik *ere* prijevod latinskoga veznika *quia*: *Et abstuli ab oculis vestris propter peccata vestra, quia non custodistis diem sanctum dominicum* (Epistola de caelo missa): *i vьzmu e oтb očiũ vašeũ skozê grêhi vaše · eže vi ne strêgoste d(b)ne moego s(ve)tie ned(ê)l(e)* (FgEpist 1r).

U korpusu se uzročni veznik *cum* pojavljuje mnogo rjeđe od veznika *quia*, a u prijevodu se često zamjenjuje s vremenskim veznikom *cum*: *Et cum esset ipsa occupata in cura ministrandi, soror eius Maria sedebat ad pedes Domini* (Hom. s. Augustini ep.): *i egda biše siê održana pečaliũ v službê sestra ee imenemь m(a)riê sêdêše pri nogu g(ospod)niũ* (BrN₂ 468d).

U tekstu *Život Marije Magdalene* raspodjela je veznika *ere* i *začb/zane* ovisna o latinskome izvorniku. Veznik *cum* u *Ivančićevu zborniku* prevodi se veznikom *začb*, a u *Žgombićevu* veznikom *zane*, a veznik *quia* veznikom *ere*. U primjeru *cum tot divitiis abundetis*_{SBJV.PRS} (De s. Maria Magdalena): *začb v' tolici bog(a)-t(b)stvi pr(ê)bivaûce*_{PRESP} (CIvan 114v) konjunktiv prezenta preveden je participom. U primjerima *etenim cum sis*_{SBJV.PRS} *gravida et in mari sint*_{SBJV.PRS} *infinita pericula* (De s. Maria Magdalena): *zane priseb'na ti esi*_{PRS} · *i nest <t>i lepo iti moremь začb v more sutb*_{PRS} *mnoga usiliê* (CŽg 109r) / *začb esi*_{PRS} *ti prisobna · a v' mori mn(o)ga usil'ê* (CIvan 115v) i *cum non sit*_{SBJV.PRS} (De s. Maria Magdalena): *zane nestb*_{PRS} (CŽg 110v) / *zač' nis'tb*_{PRS} (CIvan 117r) konjunktiv prezenta preveden je prezentom, a u *cum non sit*_{SBJV.PRS} (De s. Maria Magdalena): *zane ne be*_{AOR} (CŽg 109v) / *začb ne bi*_{AOR} (CIvan 116r) aoristom. Primjer *cum tot divitiis abundetis* (De s. Maria Magdalena): *počto v tolicê bogatastve prebivaûce* (CŽg 108r) u *Žgombićevu zborniku* preveden je s veznikom *počto*.

8. Dopusne rečenice

Latinske dopusne rečenice uvode veznici *quamquam*, *etsi*, *tametsi* i *etiamsi*, koji dolaze s indikativom, te veznici *quamvis*, *licet*, *ut*, *ut non* ili *ne* i *cum* s konjunktivom, prema pravilima o slaganju vremena. U hrvatskome crkvenoslavenskom dopusne se rečenice uvode svezama *ače i* i *ako i* te je povezanost između dopusnih i pogodbenih rečenica vidljiva i u izboru veznika.²⁸

Dopusne se rečenice u analiziranome korpusu najčešće pojavljuju u *Esteri*, uvedene su veznikom *etiamsi* koji se prevodi s pomoću *oče ače* ili *oče ako*. Te sveze i formalno odgovaraju složenomu latinskom vezniku *etiamsi* jer je drugi dio veznik *si*, čija je istovrijednica veznik *ače*, odnosno *ako*. *Etiām* je konektor sa značenjem 'i također', 'dapače', 'upravo' te se doslovno prevodi česticom *oče* sa značenjem 'još': *etiām si dimidiām partem regni petieris, dabitur tibi* (Est 5,3): *oče ače polovnuū čestʹ c(êsa)rstviê moego prosila budešʹ dastʹ se tebê* (BrVO 405d).

U *Drugoj knjizi o Makabejcima* veznik *etiamsi* preveden je svezom *takožde ače*: *etiamsi apud Scythas causam dixissent*^{SBJV.PLPF (2Mach 4,47)} *takožde ače u sitovʹ rekli bi*_{COND} (BrVO 429b). Riječi *takožde* i *oče* bliskoga su značenja, pa ne iznenađuje njihova izmjenična uporaba. Glagol je u tome primjeru u konjunktivu pluskvamperfekta koji se prevodi kondicionalom. Konjunktiv prezenta prevodi se prezentom: *Etiamsi a quovis rogetur*^{SBJV.PRS} *nisi forte ei ab abbate suo praecipiatur*. (Reg. s. Benedicti): *ako kadi lûbo pročeni budete*_{PRS} · *takʹmo op(a)tʹ pročēnyē vzdalbʹ budetʹ* (RegBen 33v).

U korpusu su rečenice s dopusnim *cum* (*cum concessivum*) vrlo rijetke jer je riječ o vezniku koji autori i prevoditelji prototipno doživljavaju kao vremenski veznik. Zbog toga pri izricanju dopusnosti prevladavaju drugi veznici. Dopusni je veznik *cum*, međutim, hrvatski prevoditelj preveo s *egda*, koji je prijevodna istovrijednica vremenskoga *cum* te je rečenica pogrešno prevedena vremenskom rečenicom: *etiām cum senuerit*^{SBJV.PERF} *non recedebat ab ea* (In s. Dominici conf.): *oče egda sʹstara*_{AOR} *ne odstupi ot nego* (BrN₂ 459b). Dopusnost je u latinskoj rečenici izražena konjunktivom perfekta, koji se u pravilu ne upotrebljava u vremenskim rečenicama s *cum*, ali ga autor prevodi aoristom, koji je očekivano vrijeme u rečenici s *cum historicum*.

²⁸ V. Gadžijeva i dr. 2014: 356.

Dopusni veznik *etsi* prevodi se svezom *i acê*, koja je tipična za dopusne rečenice u hrvatskome crkvenoslavenskom, a i oblikom odgovara latinskomu vezniku jer se sastoji od *et* ('i') i *si* ('ako'): *qui etsi interna ac mystica penetrare nesciunt, pro intentione tamen supernae patriae docent recta quos possunt* (Hom. s. Gregorii papae): *iže i acê vnutrn'nimi prêhaždati ne videtъ · na pro nastavu višnago otčystva učetъ prava eliko mogutъ* (BrN₂ 341b).

U rečenici *Quamvis etsi illas solas intelligeremus, quae Sanctimoniales vocantur* (Sermo s. Augustini ep.): *êko acê bi lê one same razumêemъ · eže s(ve)te koludrice imenuût' se* (BrN₂ 349b) pojavljuje se kombinacija dopusnih veznika *quamvis* i *etsi*, što se prevodi kao *êko acê bi lê*. U *quemquam falsum iudicans ammodo non laedes est pro te nunc misera in inferno sedes*. (Visio Philiberti): *ti v' živote krivo suêše. a hočъ samъ biti zlo osuen'* (COxf 8a) dopusna je rečenica uvedena veznikom *quamquam* (pisano *quemquam*), a na hrvatski crkvenoslavenski prevedena je kao nezavisna rečenica nakon koje slijedi suprotna rečenica s veznikom *a*. U *Latere tamen non potuit ... quamquam manus quasi semper portaret contectas et pedibus ex tunc incederet calceatis*. (In s. Francisci): *na obače taiti ne vzmôže ... r(u)cê že v'sagda nose pokr'veni · i nogami ottolê hoêše obuvenimi* (BrVat₆ 190a) dopusna rečenica s veznikom *quamquam* također se ne prevodi doslovno. Na mjestu veznika *quamquam* stoji čestica *že*, a rečenica je prevedena kao glavna.

Dopusne rečenice s veznikom *quamvis* također se prevode svezom *acê i*: *quamvis esset*_{SBJV.IMPERF} *ei suspectus* (2Mach 4,34): *acê i bil bi*_{COND} *emu pod'zoritъ* (BrVO 428d). Konjunktiv je imperfekta preveden kondicionalom I.

Veznik je *licet* oblikom bezlični glagol koji u dopusnim rečenicama dobiva vezničko značenje. Međutim, prevoditelji ga ne prepoznaju kao dopusni veznik i prevode ga glagolom: *Nam licet Hieronymus sex milia volumina Origenis se legisse fateatur, iste tamen tanta scripsit*. (Vita s. Augustini ep.): *možetъ biti êk(o) eronimъ šestъ tisući knigъ or'ena čisti se sući povêda · da si toliko pisa* (BrN₂ 372a).

9. Posljedične rečenice

Posljedične rečenice u latinskome se uvode veznicima *ut*, *quin* i *ut non*. U njima u pravilu uvijek stoji konjunktiv i to apsolutno, tj. ne slijedi pravila o slaganju

vremena, nego se upotrebljava konjunktiv onoga vremena koje bi stajalo da je riječ o jednostavnoj rečenici. U hrvatskome crkvenoslavenskom uvode se veznicima *da, jako, jako da* i *tako jako* (Gadžijeva i dr. 2014: 355). U analiziranome korpusu pojavljuju se vrlo rijetko.

Konjunktiv prezenta prevodi se prezentom: *De Abel nulla est ambiguitas, quin is sit*_{SBJV.PRS} *quem Cayin frater occiderit* (Hom. s. Hieronymi presb.): *o abelê nikoeže est' raspačanie sь bo est'PRS v istinu · onь egože kaenь brat' ubi* (BrVO 46c–46d). U primjeru *Sed miracula Domini et Salvatoris nostri sic accipienda sunt, fratres carissimi, ut et in veritate credantur*_{SBJV.PRS} *facta et tamen per significatione nobis aliquid innuant*_{SBJV.PRS} (Hom. s. Gregorii papae): *nь čudesa g(ospod)a n(a)š(e)go sp(a)s(itel)a h(rьst)a · sice primima sut' br(a)tie milêiša · i da v rêsnotu vêrovali se bišeCOND stvorena · i obak' pro znamenie nam' nêčto êvlaûtьPRS* (BrVO 144a) prvi se konjunktiv prezenta prevodi kondicionalom, a drugi prezentom.

Konjunktiv imperfekta prevodi se kondicionalom: *Et iussit aedificari ... ita ut obliviscerentur*_{SBJV.IMPERF} *legem, et immutarent*_{SBJV.IMPERF} *omnes iustificationes Dei* (1Mach 1,50–51): *i povelê sazdati ... tako da zabili biCOND vsa i izmênili biCOND vsa opravdaniê b(o)žiê* (BrVO 409c), prošlim vremenima: *accensus est ignis magnus, ita ut omnes mirarentur*_{SBJV.IMPERF} (2Mach 1,22): *vážga se oganь velikь · tako da vsi čuêhuIMPERF se* (BrVO 422d).

Konjunktiv pluskvamperfekta prevodi se aoristom: *ita ut sacerdotes iam non circa altaris officia dediti essent*_{SBJV.PLPF} (2Mach 4,14): *tako da erêi ũže ne pri ol'tarêhь · dano biAOR* (BrVO 427c).

10. Pogodbene rečenice

Pogodbene rečenice u latinskome se uvode veznicima *si* ('ako'), *nisi* i *si non* ('ako ne'). Glagolski oblici u tim rečenicama ovise o stupnju vjerojatnosti ostvarenja pogodbe koja se izriče u zavisnoj surečenici, tj. o tome je li riječ o stvarnoj, mogućoj ili nestvarnoj rečenici. U stvarnim pogodbenim rečenicama u pravilu dolaze indikativni oblici, u mogućim pogodbenim rečenicama konjunktiv prezenta te rjeđe konjunktiv perfekta, a u nestvarnim pogodbenim rečenicama konjunktiv imperfekta za sadašnjost te konjunktiv pluskvamperfekta za prošlost.

U hrvatskome crkvenoslavenskom tipičan je veznik pogodbenih rečenica *aće*, a katkad se u tekstovima pojavljuje i hrvatski veznik *ako* (Gadžijeva i dr. 2014: 356).

Tipični veznik zanijekanih pogodbenih rečenica *nisi* najčešće se prevodi s *aće* *ne*, najčešće u tome poretku, tj. niječnica ne niječe neki konkretan rečenični dio, npr. predikat, nego cijelu rečenicu:²⁹ *nisi forte rex auream virgam ad eum tetenderit pro signo clementiae, atque ita possit vivere* (Est 4,11): *aće ne k(a)ko c(êsa)rŷ zlatoû paliceû k nemu prostrlŷ bud(e)t' za zn(a)m(e)nie pom(i)lovan'ê tre t(a)ko možetŷ žiti* (BrN₂ 237b).

U korpusu se moguće pogodbene rečenice pojavljuju rijetko i to gotovo isključivo u *Reguli sv. Benedikta*. U većini je primjera konjunktiv prezenta preveden ili aoristom ili prezentom. Budući da se konjunktivi u mogućim rečenicama prevode indikativnim oblicima, u prijevodu se gubi značenjska razlika između mogućih i stvarnih rečenica. Rjeđe se pogodbene rečenice prevode i drugim vrstama rečenica: *ut psalmum aut lectionem vel alium quid non praesumat in oratorio imponere, nisi iterum abbas iubeat*. (Reg. s. Benedicti): *da p(i)sma ni lekcije ili što lûbo v molstiri · ne počni ot službe · doklê opatŷ ne zapovi* (RegBen 29v).

Nestvarne se pogodbene rečenice i s konjunktivom imperfekta i s konjunktivom pluskvamperfekta najčešće prevode kondicionalom I. u objema rečenicama te veznikom *aće* ili *ako* (Mihaljević 1990): *quam felix essem*_{SBJV.IMPERF'} *quam mihi cuncta prospera advenissent*_{SBJV.PLPF'} *si mulier respiraret*_{SBJV.IMPERF} *et mecum repatriare valeret*_{SBJV.IMPERF} (De s. Maria Magdalena): *koliko bimŷ bimŷ* (sic!) *veselŷ bilŷ*_{COND} *ako žena moê oživela bi*_{COND} *i sa mnoû vzvratila se bi*_{COND} (CŽg 111v) / *koliko m' veselŷ bilŷ*_{COND} · *i koliko sa p(u)tŷ radostan' bil' bimŷ*_{COND} *ako žena moê oživela bi*_{COND} · *i sa m'noû vratiti*_{INF} *se mog'la bi*_{COND} (CIvan 118r).

U primjeru *Si non esset*_{SBJV.IMPERF} *malefactor, non tibi eum tradidissemus*_{SBJV.PLPF} (Ev. Nicod. III, 1): *aće bi ne bilŷ*_{COND} *zlêdêi · ne bim' prêdali*_{COND} *ego tebê* (FgNic 2cd) nestvarna je rečenica uvedena veznikom *si non*, u zavisnoj je surečenici konjunktiv imperfekta, a u glavnoj konjunktiv pluskvamperfekta. Veznik se prevodi s *aće* uz niječnicu koja stoji ispred participijskoga dijela kondicionala. Glagoli su prevedeni kondicionalom.

²⁹ O negaciji v. Kovačević 2016.

Budući da se nestvarne rečenice prototipno prevode s veznicima *ako* i *ače* i kondicionalom, u prijevodu postaju moguće rečenice.

11. Poredbene rečenice

U poredbenim (usporedbenim) rečenicama, ovisno o tome je li riječ o stvarnoj usporedbi, u latinskome se upotrebljavaju i indikativ i konjunktiv. Kad je riječ o stvarnoj radnji, u rečenicama se pojavljuju korelativne riječi (npr. *quantus – tantus, qualis – talis, quot – tot...*). U poredbenim se rečenicama pojavljuju i poredbeni veznici *ut, sicut, quemadmodum*, a u glavnoj rečenici stoje korelativi *ita, sic, item*. U gramatici hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika kao tipičan se veznik poredbenih i načinskih rečenica navodi veznik *jakože*.³⁰

U primjeru *Ne forte quemadmodum panis vita est, ita etiam panis mors sit* (Hom. s. Ambrosii ep.): *нь что est' vkusiti semrti i da si bo nêkim' zakonom' hlêbъ život' est' · têžde oče hlêbъ semrtъ budet'* (BrVO 170b) poredbena se rečenica ne prevodi doslovno, nego je veznik *quemadmodum* preveden izrazom *nêkim' zakonom'*. U tome se tekstu nekoliko puta veznik *quemadmodum* pojavljuje kao veznik zavisnoupitnih rečenica i u njima se prevodi izrazom *kim zakonom*, pa je i ovaj primjer vjerojatno preveden analogijom prema tim rečenicama. Tu se veznik zapravo pri prevođenju kalkira jer prevoditelj prvi njegov dio povezuje s odnosnom zamjenicom, a drugi s riječju *modum*. U primjeru *quasi per Coelesyriam et Phoenicen civitates esset*_{SBJV,IMPERF} *peragraturus* (2Mach 3,8): *vistinu lêki po celezini · i felicê gradê bil bi proiti*_{INF} *imêlъ*_{COND} (BrVat₅ 227d) konjunktiv imperfekta perifrastične konjugacije aktivne preveden je kondicionalom glagola *imêti* s infinitivom.

Uz veznik *qualiter* konjunktiv prezenta prevodi se prezentom: *Privatis diebus qualiter matutini agantur*_{SBJV,PRS} (Reg. s. Benedicti): *kako se v' ine dni ûtrn'na slava tvoritъ*_{PRS} (RegBen 20r).

Uz *tamquam* stoje konjunktivi prošlih vremena koji se prevode kondicionalom: *Et ego dico tibi; tanquam diceret*_{SBJV,IMPERF} (Sermo s. Augustini ep.): *az' g(lago)-lû t(e)bê · lêki da bi rekabъ*_{COND} (BrVat₆ 135c).

³⁰ Gadžijeva i dr. 2014: 354.

12. Odnosne rečenice

Latinske odnosne rečenice s veznikom *qui, quae, quod* u latinskome najčešće stoje s indikativom, a uglavnom se prevode atributnim rečenicama s veznikom *iže, êže, eže* ili kontrahiranim veznikom *ki, ka, ko*.³¹

Relativno je povezivanje pojava u latinskome kad na početku rečenice umjesto pokazne zamjenice stoji odnosna jer se njome izravno povezuje s prethodnom rečenicom. Na hrvatski crkvenoslavenski odnosna se zamjenica prevodi doslovno zamjenicom *iže, êže, eže*. U hrvatskome crkvenoslavenskom zamjenica *iže, êže, eže* zamjenjuje i osobnu zamjenicu, pa može doći samostalno na početku rečenice u tome značenju. U rečenicama s relativnim povezivanjem ono se katkad prevodi doslovno sa zamjenicom *ki, ka, ko*, koja ne može biti pokazna: *Quae cum audisset, turbata est in sermone eius, et cogitabat, qualis esset ista salutatio.* (Officium b. Mariae in adventu): *ka gda sliša smete se o sl(o)vesi ego i mišlaše kakovo bilo bi sie pozdravljenje* (CPar 192v). Relativno je povezivanje često i uz poslijelag *radi: propter quod et accidit* (2Mach 5,17): *česo radi i priklûči se* (BrVO 430b).

Odnosna rečenica u latinskome uglavnom stoji u indikativu jer označuje i bliže određuje nešto stvarno. Međutim, u odnosnim se rečenicama pojavljuje i konjunktiv ako je riječ o rečenicama u kojima se izražava značenje koje bi i u jednostavnoj rečenici bilo izrečeno konjunktivom, ako rečenica ovisi o rečenici u kojoj je predikat u konjunktivu (*attractio modi*) te ako zavisna surečenica ima smisao koji nije isključivo odnosan (ako izražava namjeru, uzrok, posljedicu, dopuštanje...). Konjunktiv prezenta prevodi se prezentom: *Quod manducemus*_{SBJV.}_{PRS} (Vita Adae et Evae): *čto êsti načnem'*_{PRS} (CŽg 31r). Konjunktiv imperfekta prevodi se prezentom: *non inveni neminem in quem oporteret*_{SBJV.IMPERF} *credere* (Lectio s. Margaritae): *i nikogar' ne naidoh' v koga podobaet'*_{PRS} *verovati* (COxf 24c), prošlim vremenima: *ut sumeret unusquisque quod vellet*_{SBJV.IMPERF} (Est 1,8): *da priem'let' edin' každo čto hotêše*_{IMPERF} (BrN₂ 235a) ili kondicionalom: *et praeposuit principes populo, qui haec fieri cogere*_{SBJV.IMPERF} (1Mach 1,53): *i postavi knezi nad' pl'kom' iže siê tvoriti zapovêdali bi*_{COND} (BrVO 409d).

³¹ V. Gadžijeva i dr. 2014: 351.

13. Zaključak

Analizom korpusa utvrdili smo da se latinske zavisne rečenice najčešće prevode odgovarajućim tipom rečenica. Odstupanja su uglavnom posljedica nepodudaranja uporabe pojedinih veznika u latinskome, hrvatskome i crkvenoslavenskome. Pod utjecajem latinskoga i prototipne uporabe veznika (npr. *cum* i *ut*) često se jedan tip zavisne rečenice prevodi drugim. Također, pod utjecajem latinskoga nekim se veznicima proširuje značenje i uporaba. Latinski utječe i na odluku koji će od sinonimnih veznika prevoditelj upotrijebiti jer se različiti veznici u latinskome nastoje prevesti različitim veznicima u hrvatskome i crkvenoslavenskome. Tako se primjerice u tekstu *Život Marije Magdalene* veznikom *ere* sustavno prevodi veznik *quia*, a veznicima *začb* i *zane* veznik *cum*. Latinskomu se utjecaju može pripisati prijevod izvorno pogodbenoga veznika *si* veznicima *aće* i *ako* u zavisnoupitnim rečenicama. Zbog izvorno uzročnoga značenja izrični veznik *quia* najčešće se prevodi veznicima *êko* i *ere*. Rjeđe se, također pod utjecajem latinskoga izvornika, veznik *quod* prevodi odnosnim zamjenicama. Veznici izričnih rečenica *quomodo* i *qualiter* zbog svojega se izvornog značenja prevode prilogom *kako*. Rečenice s veznikom *cum* najčešće se prevode kao vremenske rečenice čak i kad je riječ o uzročnim ili dopusnim rečenicama. Pri prevođenju latinskih dopusnih rečenica uglavnom se vjerno oponaša struktura latinskoga veznika. Veznik *etiamsi* prevodi se kalkom *takožde aće* i *oće aće*, a veznik *etsi* s pomoću *aće* i ili *ako i*. Dopusni veznik *licet* ne prepoznaje se kao veznik, nego se prevodi glagolom. Pri prevođenju pogodbenih rečenica u prvome je planu oponašanje latinske strukture, a ne jasno izricanje stupnja ostvarivosti radnje pojedine pogodbe. Prevoditelji tako uglavnom ne razlikuju stvarne i moguće rečenice te moguće i nestvarne jer se u mogućim rečenicama konjunktivi prototipno prevode indikativnim oblicima, a u nestvarnima konjunktivi prošlih vremena kondicionalom. Veznik *nisi* prevodi se veznikom *aće* uz koji se pojavljuje niječnica koja mu neposredno prethodi ili ga slijedi, a ne niječe predikat, što bi bio prototipan način nijekanja čitave surečenice. Latinski je utjecaj vidljiv i u primjerima prijevoda odnosnih rečenica s relativnim povezivanjem koje se prevodi zamjenicom *ki*, *ka*, *ko* na početku rečenice kao da je riječ o pokaznoj zamjenici.

Budući da ni hrvatski ni crkvenoslavenski nemaju konjunktiva, prevoditelji te oblike prevode različito. Konjunktiv prezenta najčešće se prevodi indikativom.

Kao prijevodna se istovrijednica konjunktivu u korpusu rijetko pojavljuje imperativ, koji se u literaturi katkad navodi kao istovrijednica latinskomu konjunktivu. Prošli se konjunktivi često prevode kondicionalom, osobito konjunktivi imperfekta i pluskvamperfekta. U većini se rečenica takvo prevođenje može pripisati utjecaju latinskoga jer nije riječ o rečenicama kojima se izriče potencijalnost ili želja tipična za kondicional. Kondicional se pod utjecajem latinskoga pojavljuje kao prijevodna istovrijednica konjunktiva imperfekta i rjeđe pluskvamperfekta u zavisnoupitnim, zahtjevnim, izričnim, uzročnim, posljedičnim i poredbenim rečenicama. Konjunktiv se kondicionalom prevodi i u namjernim rečenicama, ali to nije odstupanje od hrvatske crkvenoslavenske norme jer se u namjernim rečenicama općenito može pojaviti kondicional. Međutim, vjerojatno je pod utjecajem latinskoga kondicional u namjernim rečenicama znatno češći. Konjunktivi imperfekta i pluskvamperfekta u vremenskim rečenicama najčešće se prevode prošlim glagolskim oblicima, što svjedoči o tome da prevoditelji razumiju da u njima konjunktiv služi za izricanje prošle radnje. Katkad se, osobito u biblijskim tekstovima, pod utjecajem latinskoga konjunktivi prošlih vremena ipak prevode kondicionalom. Ti se konjunktivi i u odnosnim rečenicama prevode kondicionalom, ali tu nije riječ samo o latinskome utjecaju jer se i u hrvatskome crkvenoslavenskom u odnosnim rečenicama može pojaviti kondicional.

14. Popis kratica

BrBer₁ – I. beramski brevijar, kraj 14. st.

BrBer₂ – II. beramski brevijar, 15. st.

BrN₂ – II. novljanski brevijar, 1495.

BrVat₅ – Vatikanski brevijar *Illirico* 5, sredina 14. st.

BrVat₆ – Vatikanski brevijar *Illirico* 6, sredina – kraj 14. st.

BrVO – Brevijar Vida Omišljanina, 1396.

CIvan – Ivančičev zbornik, 14. – 15. st.

COxf – Oksfordski zbornik, 15. st.

CPar – Pariški zbornik, 1375.

CŽg – Žgombićev zbornik, 16. st.

FgEpist – Epistula o nedjelji, 13. st.

FgNic – Pazinski fragment Nikodemova evanđelja, početak 14. st.

RegBen – Regula sv. Benedikta, kraj 14. st.

Literatura:

BADURINA STIPČEVIĆ, VESNA. 1999. Najstariji tekst hrvatskoglagoljskih Makabejskih knjiga. *Slavia* 68/2. 259–265.

BADURINA STIPČEVIĆ, VESNA. 2004. The Old Testament Book of Esther in Croatian Glagolitic Vatican Illirico 5 Breviary from 14th century. *Palaeoslavica* XII/2. 5–39.

BADURINA STIPČEVIĆ, VESNA. 2006. Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti: Prva Knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Slovo* 54–55. 5–126.

BADURINA STIPČEVIĆ, VESNA. 2008. Još jedna glagoljska verzija Protoevanđelja Jakovljeva. *Slovo* 56–57. 75–92.

BADURINA STIPČEVIĆ, VESNA. 2009. Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti: Druga knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Slovo* 59. 1–75.

BADURINA STIPČEVIĆ, VESNA. 2012. *Hrvatskoglagoljska Knjiga o Esteri*. Matica hrvatska. Zagreb.

BADURINA STIPČEVIĆ, VESNA. 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza I. Legende i romani*. Matica hrvatska. Zagreb.

CATFORD, JOHN CUNNISON. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press. Oxford.

CUZZOLIN, PIERLUIGI. 1994. *Sull'origine della costruzione dicere quod. Aspetti sintattici e semantici*. La Nuova Italia. Firenze.

CUZZOLIN, PIERLUIGI. 2013a. Some remarks on *quia* as a subordinator after verbs of saying and thinking. *Journal of Latin Linguistics* 12/1. 51–69.

CUZZOLIN, PIERLUIGI. 2013b. The Latin construction *dicere quod* revisited. *Graeco-Latina Brunensia* 18/1. 23–38.

DÜRRIGL, Marija-ANA. 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza II: apokrifi, vizije, pre-nja, Marijini mirakuli*. Matica hrvatska. Zagreb.

- ETEROVIĆ, IVANA; VELA, JOZO. 2013. Sintaktičke funkcije participa u Misalu hruackome Šimuna Kožičića Benje. *Slovo* 63. 1–22.
- ETYMOLOGICKÝ 1999. = *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 9. Academia. Praha.
- ETYMOLOGICKÝ 2002. = *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 11. Academia. Praha.
- GADŽIJEVA, SOFIJA I DR. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut. Zagreb.
- GALABOV, IVAN. 1973. *Das Altbulgarische und das Latein im europäischen Mittelalter: zur Problematik der übernationalen Kultursprachen; Antrittsvorlesung gehalten am 14. Dez. 1971 an d. Univ. Salzburg*. Salzburger Universitätsreden. Salzburg.
- GORTAN, VELJKO; GORSKI, OTON; PAUŠ, PAVAO. ¹²2005. *Latinska gramatika*. Školska knjiga. Zagreb.
- GRICKAT, IRENA. 1972. *Aktualni jezički i tekstološki problemi u starim srpskim ćirilskim spomenicima*. Narodna biblioteka SR Srbije. Beograd.
- HERMAN, JÓZSEF. 2000. *Vulgar Latin*. The Pennsylvania State University Press. Pennsylvania.
- IVIR, VLADIMIR. 1978a. *Teorija i tehnika prevođenja: udžbenik za I. god. pozivnouslymenog obrazovanja i vaspitanja srednjeg stupnja prevodilačke struke*. Centar „Karlovačka gimnazija” Sremski Karlovci. Sremski Karlovci.
- IVIR, VLADIMIR. 1978b. *Teorija i tehnika prevođenja: udžbenik za II. god. pozivnouslymenog obrazovanja i vaspitanja srednjeg stupnja prevodilačke struke*. Centar „Karlovačka gimnazija” Sremski Karlovci. Sremski Karlovci.
- IVIR, VLADIMIR. 1990. Languages in contact through translation. *Languages in contact: proceedings of the Symposium*. Ur. Filipović, Rudolf; Bratanić, Maja. Institut za lingvistik. Zagreb.
- KEIPERT, HELMUT. 1987. Kirchenslavisch und Latein. Über die Vergleichbarkeit zweier mittelalterlicher Kultursprachen. *Sprache und Literatur Altrußlands*. Ur. Birkfellner, Gerhard. Aufsatzsammlung. Münster.
- KEIPERT, HELMUT. 1996. Das Lateinische in der Geschichte der russischen Sprache. *Euroloatein*. Ur. Munske, Horst Haider; Kirkness, Alan. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
- KOVAČEVIĆ, ANA. 2016. *Negacija od čestice do teksta: Usporedna i povijesna raščlamba negacije u hrvatskoglagoljskoj pismenosti*. Staroslavenski institut. Zagreb.
- KRANICH, SVENJA. 2014. Translations as a Locus of Language Contact. *Translation: A Multidisciplinary Approach*. Ur. House, Juliane. Hamburg University, Germany – Hellenic American University, Greece. Hamburg – Atena.
- KRAVAR, MIROSLAV. 1978. Zur Futurperiphrase budem + Infinitiv im Serbokroatischen. *Slavische Studien zum VIII. Internationalen Slavistenkongress in Zagreb*. Böhlau-Verlag. Köln – Wien.

- KROCH, ANTHONY. 2001. Syntactic change. *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*. Ur. Baltin, Mark; Collins, Chris. Blackwell. Oxford.
- LAVIOSA, SARA. 2003. Corpora and Translation Studies. *Corpus-based Approaches to Contrastive Linguistics and Translation Studies*. Ur. Granger, Sylviane; Lerot, Jacques; Petch-Tyson, Stephanie. Rodopi. Amsterdam – New York.
- MATĚJKA, LADISLAV. 1966. The Creative Usage of Church Slavonic. *To honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday*. Mouton. The Hague – Paris. 1295–1330.
- MATĚJKA, LADISLAV. 1968. On Translating from Latin into Church Slavonic. *American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists*. Mouton. The Hague – Paris. 247–274.
- MATĚJKA, LADISLAV. 1971. K syntaxi církvěnoslovanských překladů z latiny. *Studia Palaeoslovenica*. 227–236.
- MIHALJEVIĆ, ANA. 2014. Hrvatskologoljski Život Marije Magdalene u odnosu na latinski predložak. *Ricerche slavistiche* 12/58. 213–293.
- MIHALJEVIĆ, ANA. 2018. *Sintaksa hrvatskologoljskih tekstova prevedenih s latinskoga*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 470 str.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. 1990. Veznici ašće i ako u hrvatskologoljskim tekstovima. *Suvremena lingvistika* 29–30. 99–117.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. 2011a. Dopune percepcijskih glagola u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 37/72. 187–200.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. 2011b. Verba Dicendi in Croatian Church Slavonic. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIV, 1. 63–77.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. 2011c. Položaj crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi. *Zbornik na trudovi od Megjunarodniot naučen sobir Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija (organiziran po povod 1100-godišnjinata od smrtta na sv. Naum Ohridski)*. Ur. Velev, Ilija i dr. Univerzitetot Sv. Kiril i Metodij. Skopje. 229–238.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. 2016. Uzročne konstrukcije u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. *Zbornik radova Šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014*. Ur. Botica, Stipe i dr. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. 2004. Veznik „da” u hrvatskologoljskim tekstovima. *Slavia meridionalis* 4. 9–34.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. 2006. Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskologoljskih tekstova. *Mnogokratnite prevodi v južnoslavjanskoto srednovekovie*. Ur. Taseva, Lora; Marti, Roland; Jovčeva, Marija. Goreks Pres. Sofija.

- MIHALJEVIĆ, MILAN. 2008. The Particle *eda* in Croatian Glagolitic Texts. *Varia Slavica: Sborník příspěvků k 80. narozeninám Radoslava Večerký*. Ur. Janyšková, Ilona; Karlíková, Helena. Nakladatelství Lidové noviny. Praha.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. *Povijest hrvatskoga jezika. I. knjiga: Srednji vijek*. Ur. Bičanić, Ante. Croatica. Zagreb.
- MIHALJEVIĆ, MILAN; REINHART, JOHANNES. 2005. The Croatian Redaction: Language and Literature. *Incontri linguistici* 28. 31–83.
- NIDA, EUGENE ALBERT; TABER, CHARLES RUSSELL. 2003. *The Theory and Practice of Translation*. Brill. Leiden – Boston.
- NORBERG, DAG. 1968. *Manuel pratique de latin medieval*. Picard. Paris.
- PÁCLOVÁ, ILONA. 1970. K otázce vlivu řečty na církevněslovanské památky s latinskou předlohou. *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca*. 277–284.
- PINKSTER, HARM. 2015. *Oxford Latin Syntax: Volume 1: the Simple Clause*. Oxford university press. Oxford.
- PRINCE, ELLEN F. 1988. On pragmatic change: the borrowing of discourse functions. *Journal of Pragmatics* 12. 505–518.
- PRINCE, ELLEN F. 1992. On syntax in discourse, in language contact situations. *Text and context: Cross-disciplinary perspectives on language study*. Ur. Kramersch, Claire; McConnell-Ginet, Sally. D C Heath & Co. Lexington, Mass.
- PRINCE, ELLEN F. 1998. The borrowing of meaning as a cause of internal syntactic change. *Historical Linguistics, Dusseldorf, 10-17 August 1997*. Ur. Schmid, Monika; Austin, Jennifer; Stein, Dieter. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia.
- RCJHR 2000. = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. I. sv. A – vrêdb*. Staroslavenski institut. Zagreb.
- RCJHR 2014. = *Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije. II. sv. vrêdbъ – zapovêdnica*. Staroslavenski institut. Zagreb.
- SAKEL, JEANETTE; MATRAS, YARON. 2007. Modelling contact-induced change in grammar. *Aspects of language contact: New theoretical, methodical and empirical findings with special focus on romanisation processes*. Ur. Stolz, Thomas i dr. Mouton de Gruyter. Berlin.
- SANKOFF, GILLIAN. 2001. Linguistic outcomes of language contact. *Handbook of Sociolinguistics*. Ur. Trudgill, Peter; Chambers, J. K.; Schilling-Estes, Natalie. Basil Blackwell. Oxford.
- SILVA-CORVALÁN, CARMEN. 1993. On the permeability of grammars: evidence from Spanish and English contact. *Selected papers from the 21 st symposium on Romance Languages*. Ur. Ashby, William i dr. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam.
- SILVA-CORVALÁN, CARMEN. 1994. *Language contact and change: Spanish in Los Angeles*. Clarendon Press. Oxford.

- SILVA-CORVALÁN, CARMEN. 1998. On borrowing as a mechanism of syntactic change. *Romance linguistics: Theoretical perspectives*. Ur. Schwegler, Armin; Tranel, Bernard; Uribe-Extebarria, Myriam. John Benjamins. Amsterdam.
- SILVA-CORVALÁN, CARMEN. 2008. The limits of convergence in language contact. *Journal of Language Contact. Thema 2*. 213–224.
- TANDARIĆ, JOSIP. 1993. *Hrvatsko-glagoljska liturgijska književnost*. Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevacica trećoredaca. Zagreb.
- THOMASON, SARAH; KAUFMAN, TERRENCE. 1988. *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. University of California Press. Berkeley – Los Angeles – Longon.
- THOMASON, SARAH. 2001. *Language contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- THOMASON, SARAH. 2010. Contact explanations in linguistic. *The handbook of language contact*. Ur. Hickey, Raymond. Blackwell Publishing Ltd.
- TOURATIER, CHRISTIAN. 1994. *Syntaxe latine*. Peeters. Leuen.
- TURKALI, LUCIJA. 2008. Život Adama i Eve u Žgombićevu i Fatovićevu zborniku. *Slovo* 56–57. 579–593.
- WINFORD, DONALD. 2003. *An Introduction to Contact Linguistics*. Blackwell. Malden.

Latin Influence on the Syntax of Dependent Sentences in Croatian Glagolitic Texts

Abstract

This paper analyses the influence of Latin on the syntax of Croatian Glagolitic texts translated from Latin. While translating dependent sentences from Latin into Croatian Church Slavonic, the translators usually literally translated sentences without changing their structure. However, two major problems occur in such translations. The first is how to translate the conjunctive, which occurs in many dependent sentences and which has no formal equivalent in Croatian Church Slavonic. The second is how to translate certain conjunctions, as the meaning and function of certain Latin conjunctions does not correspond with that of conjunctions in Croatian Church Slavonic. While translating these conjunctions, the same Latin conjunctions can occur in different classes of dependent sentences, and they are translated with different Croatian Church Slavonic conjunctions in different contexts. Problems arise when translating very common Latin conjunctions such as *ut*, *cum*, and *quia* as the translators often use the typical meaning of the Latin conjunction, thus resulting in translation errors. The paper focuses on the usage of tense and conjunctions in dependent clauses, the relationship between declarative sentences and constructions with the infinitive, and some other cases of Latin influence on the syntax of dependent clauses. The corpus includes the apocryphal texts: *Vita*

Adae et Evae, Evangelium Nicodemi, Protoevangelium Jacobi, hagiographies: *Lectio B. Margaritae, Tractatus de purgatorio sancti Patricii, Vita Mariae Magdalенаe*, the Biblical books of Esther and the Maccabees, and the service in honor of st. Anthony.

Ključne riječi: sintaksa, hrvatski crkvenoslavenski, latinski, prevođenje, zavisne rečenice
Keywords: syntax, Croatian Church Slavonic, Latin, translation, dependant sentences